5 Výskumné zistenia Inštitútu pre verejné otázky

5.1 Ľudské práva, diskriminácia a menšiny vo verejnej percepcii

(Výsledky kvantitatívneho výskumu verejnej mienky)
Gyárfášová Oľga, Sekulová Martina
Inštitút pre verejné otázky

Dodržiavanie ľudských práv, diskriminácia, antidiskriminácia, nerovné zaobchádzanie. To všetko sú pojmy označujúce problémy a oblasti, ktoré patria k veľkým výzvam našej spoločnosti. Napriek tomu je to problém v súčasnosti relatívne málo výskumne podchytený a analyzovaný. Výskumne je problém diskriminácie vrátane identifikácie príčin, relevantných kontextov, mechanizmov fungovania či reprodukcie javu veľmi zložitý. Charakter problému je totiž štrukturálny a mnohovrstevný. Diskriminácia je úzko prepojená aj s ďalšími špecifickými problémami, ako napríklad stereotypmi a predsudkami, rasizmom, rodovou nerovnosťou a podobne. Prvým predpokladom zvyšovania informovanosti o týchto otázkach a citlivosti ľudí na ne je vedieť, aké sú ich názory. Sociologický výskum[1] Inštitútu pre verejné otázky (ďalej len IVO) hľadal odpovede aj na nasledujúce otázky: Ako obyvatelia Slovenska vnímajú diskrimináciu? V ktorých oblastiach je podľa názorov a skúseností najrozšírenejšia? Ktoré skupiny sa subjektívne cítia byť najviac diskriminované? Ktoré skupiny považuje väčšinová populácia za najviac ohrozené diskrimináciou?

5.1.1 Ľudské práva – túžby a realita

Ústava a ďalšie zákony garantujú občanom Slovenska široké spektrum ľudských práv a slobôd. Ich dôležitosť je vnímaná rôzne a rovnako rôzne verejnosť vníma aj stupeň ich rešpektovania v našej spoločnosti. Pozrime sa najskôr na mieru dôležitosti. Respondenti a respondentky posudzovali mieru dôležitosti 21 práv a slobôd na 5-bodovej škále od *úplne nedôležité* (1) po *veľmi dôležité* (5). V tabuľke 1 sú uvedené percentá odpovedí *dané právo je veľmi dôležité*. Ako najdôležitejšie je uvedené právo na zdravotnícku starostlivosť (86 %), nasleduje právo na sociálnu istotu (77 %). Nad úrovňou 70 % sú ďalej uvádzané právo na osobnú bezpečnosť, rovnosť pred zákonom, právo na ľudskú dôstojnosť, právo na prácu a právo na súkromie. Vysokú hodnotu dôležitosti – 69 % – dosahuje právo na spravodlivý súdny proces. V strednom pásme dôležitosti sa okrem ďalších sociálnych práv (vzdelanie, životné prostredie) umiestňujú základné občianske slobody typu sloboda myslenia, sloboda prejavu a sloboda náboženského

[1] Terénny zber údajov prebiehal 14. 5. – 21. 5. 2008 na vzorke 1209 respondentov a respondentiek vo veku od 15 rokov. Zber dát zabezpečovala agentúra Focus.

vyznania a viery, právo voliť a byť volený a sloboda uplatniť si výhradu svedomia. Rating dôležitosti uzatvárajú politické práva – sloboda zhromažďovania (demonštrácia, protest), právo na štrajk, právo založiť organizáciu a právo založiť politickú stranu.

Druhú dimenziu vnímania ľudských práv predstavuje hodnotenie miery ich rešpektovania v našej spoločnosti. Výskum z mája 2008 opäť potvrdil známu skutočnosť – tie práva, ktoré sú pre ľudí najdôležitejšie, sú zároveň najmenej rešpektované. Tentokrát sa však ešte ako mimoriadne kritické ukázali práva súvisiace so stavom spravodlivosti a súdnictva. Rovnosť pred zákonom a právo na spravodlivý súdny proces sú plne dodržiavané len podľa 6 % respondentov a môžeme teda hovoriť o kritickom stave.

Na opačnom póle sa nachádzajú práva a slobody, ktoré sú plne dodržiavané podľa názoru minimálne polovice respondentov – ide o právo voliť a byť volený.

Tabuľka 1: „Naša ústava a zákony garantujú rôzne práva a slobody. Uveďte, prosím, do akej miery sú pre Vás osobne dôležité nasledujúce práva a slobody?“
„A teraz sa zamyslite nad tým, do akej miery sú v súčasnosti tieto práva na Slovensku porušované alebo dodržiavané?“

	Dôležitosť	Rešpektovanie
právo na zdravotnú starostlivosť	86	18
právo na sociálnu istotu	77	10
právo na osobnú bezpečnosť	76	14
rovnosť pred zákonom	73	6
právo na ľudskú dôstojnosť	73	21
právo na prácu	72	10
právo na súkromie	71	17
právo na spravodlivý súdny proces	69	6
právo na vzdelanie	64	35
sloboda myslenia	61	34
právo na majetok (súkromné vlastníctvo)	60	28
právo na zdravé životné prostredie	58	10
sloboda prejavu	56	25
sloboda náboženského vyznania a viery	44	37
právo voliť a byť volený	34	58
sloboda uplatniť si výhradu svedomia	31	13

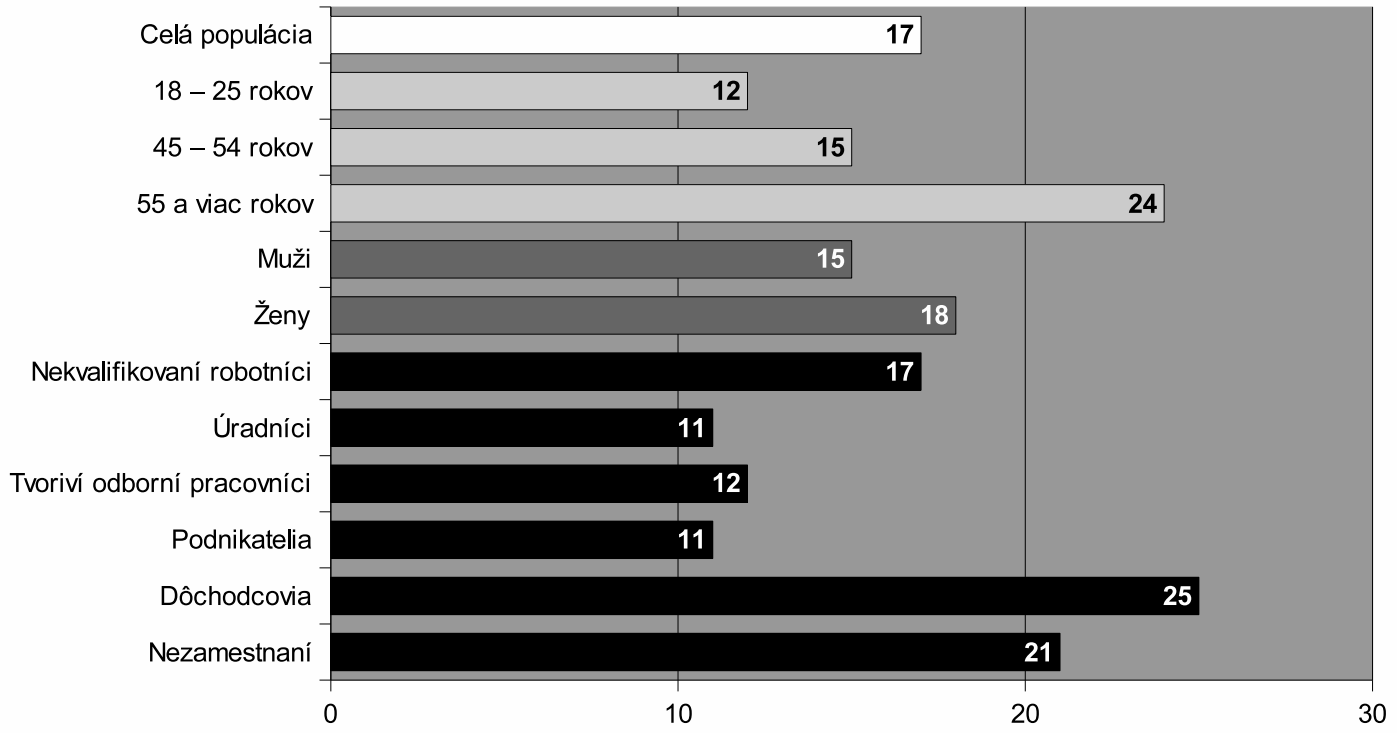
sloboda zhromažďovania (demonštrácia, protest)	22	22
právo na štrajk	19	18
právo založiť organizáciu (združovacie právo)	8	25
právo založiť politickú stranu	8	34

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, 2008.

5.1.2 Vnímanie diskriminácie

Pojem diskriminácia sa už na Slovensku udomácnil a nie je pre verejnosť nový (pozri napr. časť xxx tejto publikácie). Skúsenosť s nerovným zaobchádzaním a s diskrimináciou sa objavuje u rôznych skupín obyvateľstva z hľadiska rodu, veku, vzdelania aj profesie. Uvedomujú si ju, zažívajú ju, aj keď subjektívny pocit závažnosti tohto problému sa v rôznych prostrediach líši. V rámci výskumu IVO v priemere 17 % tvrdilo, že sa cítia byť diskriminovaní. Tento subjektívny pocit diskriminácie bol odlišný u rôznych skupín, a to z hľadiska veku, profesie či vzdelania, a takto potvrdil už existujúce empirické dáta z predchádzajúcich výskumov (IVO 2006, SNSLP 2006). Z výskumných dát sa ukázalo, že diskriminovaní sa najčastejšie cítia byť starší ľudia. Starší ľudia, ktorí pochádzajú zo zraniteľnejšieho prostredia, konštatujú častejšie skúsenosti s diskrimináciu zo všetkých zakázaných dôvodov diskriminácie (Bútorová et al., 2008 : 213). Spomedzi respondentov vo veku nad 55 rokov deklarovalo pocit diskriminácie 24 %. Naopak najmenej ich bolo v skupine 18- až 25-ročných. Z rodového hľadiska varioval subjektívny pocit nezamestnanosti tiež, pričom ženy sa cítili byť diskriminované v 18 %, v prípade mužov to bolo 15 % opýtaných. Najväčšiu skupinu, ktorá pociťuje subjektívny pocit diskriminácie, tvoria dôchodcovia (25 % opýtaných), ľudia vo veku nad 55 rokov (24 %) a nezamestnaní (21 %). Teda vo všetkých troch prípadoch ide o skupiny, ktoré sú sociálne ohrozené či znevýhodnené.

Graf 1: „Cítite sa Vy osobne diskriminovaný/diskriminovaná?“

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, 2008.

Problém diskriminácie je o to špecifickejší, že nie každý a každá správne rozumie, čo tento pojem presne znamená. Zároveň obyvateľom Slovenska nie je jasné, ktoré konanie a aké správanie je diskrimináciou, a do akých rôznych aspektov života a sociálnej reality zasahuje. Už skoršie výskumy (*Terénny prieskum...*, 2006 : 13) priniesli empirické údaje o relatívne nízkej vedomostnej úrovni obyvateľov Slovenska o problematike dodržiavania ľudských práv a diskriminácie. Vysokú mieru neporozumenia potvrdzujú aj empirické dáta výskumu IVO. Respondentov a respondentiek, ktorí uviedli, že sa cítia byť osobne diskriminovaní, sme sa otvorenou otázkou pýtali na dôvod. Odpovede boli veľmi rôznorodé a často sa vyskytovali aj také, ktoré prezrádzali značnú dezinterpretáciu pojmu.

Tabuľka 2: „Z akého dôvodu sa cítite diskriminovaný/diskriminovaná?“

	odpovede v %
z dôvodu staršieho veku	20
z dôvodu problému nájsť si zamestnanie	9
z dôvodu nedostatočného finančného ohodnotenia	8
z dôvodu nízkych penzií	7
z dôvodu nerovného prístupu pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti	5
z dôvodu podpory sociálne znevýhodnených a menšín	4
z dôvodu inej národnosti	4

Poznámka: Respondenti a respondentky odpovedali na otvorenú otázku, v tabuľke sú uvedené iba najčastejšie odpovede zaradené do kategórií.

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, máj 2008.

V tabuľke 2 uvádzame 7 najčastejšie uvádzaných subjektívnych dôvodov (spolu 57 % všetkých odpovedí, zvyšné odpovede boli tak rôznorodé, že ich nebolo možné zaradiť do nejakých kategórií). Pätina ľudí uviedla ako dôvod pocitu diskriminácie vek. Pocit diskriminácie bol častý aj z dôvodu problematického zaradenia sa do trhu práce, keďže ho v otvorenej otázke uviedlo viac ako 9 % opýtaných. Neadekvátne finančné ohodnotenie uviedlo 8 % respondentov. Je však dôležité zdôrazniť, že pri odpovediach na otvorenú otázku nie je jasné, ktoré znevýhodnenie môže na diskrimináciu či nerovné zaobchádzanie vplývať. Odpovede hovoria skôr o dôsledkoch, nie o príčinách. Faktom však ostáva, že práve trh práce je miestom, kde ku diskriminácii dochádza najčastejšie. Respondenti a respondentky uvádzali aj iné dôvody než tie, ktoré sa viažu k trhu práce. Diskrimináciu pociťujú z dôvodu nerovnakého prístupu pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti, z dôvodu menšinovej príslušnosti, z dôvodu podpory menšín štátom.

Odpovede boli v niektorých prípadoch veľmi kontroverzné, keďže za diskrimináciu považovali napríklad aj „manipuláciu občanov reklamou“. Jedna z odpovedí bola „vo všetkom“. Táto výpoveď poukazuje na skutočnosť, že vnímanie diskriminácie je veľmi široké a spája sa s ním veľká miera dezinterpretácie, keďže diskriminácia je často vnímaná ako krivda vo všeobecnosti. Zároveň sa aj v tomto prípade potvrdil známy fakt, že v súčasnosti je najzávažnejším problémom kombinácia veku, rodu a trhu práce.

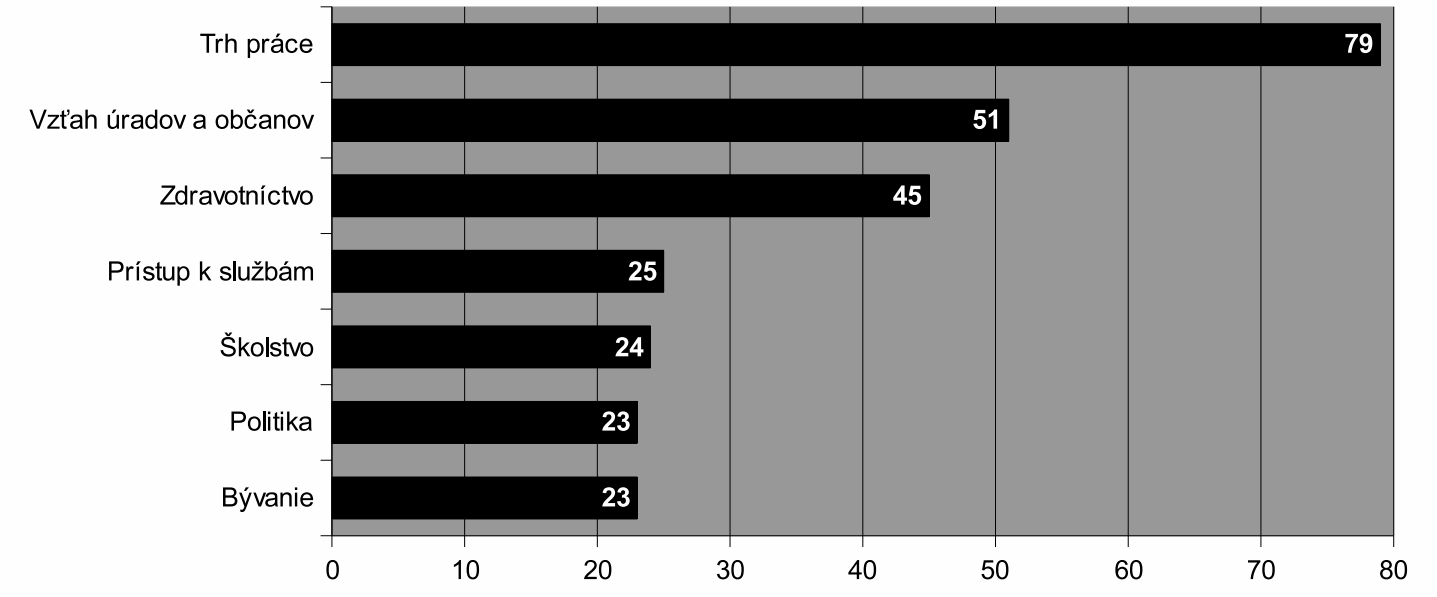
Práve odpoveď „z dôvodu podpory menšín štátom“ poukazuje na ďalšie výrazné špecifikum vnímania diskriminácie na Slovensku. Vnímanie diskriminácie je špecificky veľmi polarizované. Percepcia má tendenciu byť dvojaká – príliš úzka alebo príliš široká. Príliš široké poňatie znamená, že diskriminácia je chápaná ako jav objavujúci sa „takmer všade“. Príliš úzke poňatie ju redukuje iba na postavenie menšín, čo následne vedie aj k odmietavým postojom voči snahám o riešenie menšinových problémov,

resp. až k dezinterpretácii, že podpora niektorých skupín (napríklad rómskej alebo maďarskej menšiny) je znevýhodňovanie ostatných obyvateľov Slovenska.

Kde sa diskriminácia deje najčastejšie

Zažívanie nerovného zaobchádzania či diskriminácie sa môže diať prakticky kdekoľvek. Respondentov a respondentiek sme sa pýtali na to, kde sa podľa ich názoru deje diskriminácia najčastejšie, teda ktoré prostredie je z hľadiska diskriminácie vnímané ako najrizikovejšie. Respondenti a respondentky mali na výber sedem rôznych prostredí, a to trh práce, zdravotníctvo, bývanie, služby, školstvo, politiku a vzťah úradov k občanom. Trh práce sa ukázal ako najzávažnejší zo všetkých prostredí. Prijímanie do zamestnania, riešenie každodenných práv a povinností zamestnancov a zamestnankýň, uplatňovanie špecifických potrieb jednotlivých skupín zamestnancov a zamestnankýň, prepúšťanie zo zamestnania či oceňovanie, to všetko je priestorom, kde sa diskriminácia v praxi deje. Odpovede potvrdili aj viaceré empirické výskumy (IVO 2006, SNSĽP 2005, SNSĽP 2006).

Graf 2: „V akých oblastiach najčastejšie dochádza k diskriminácii?“

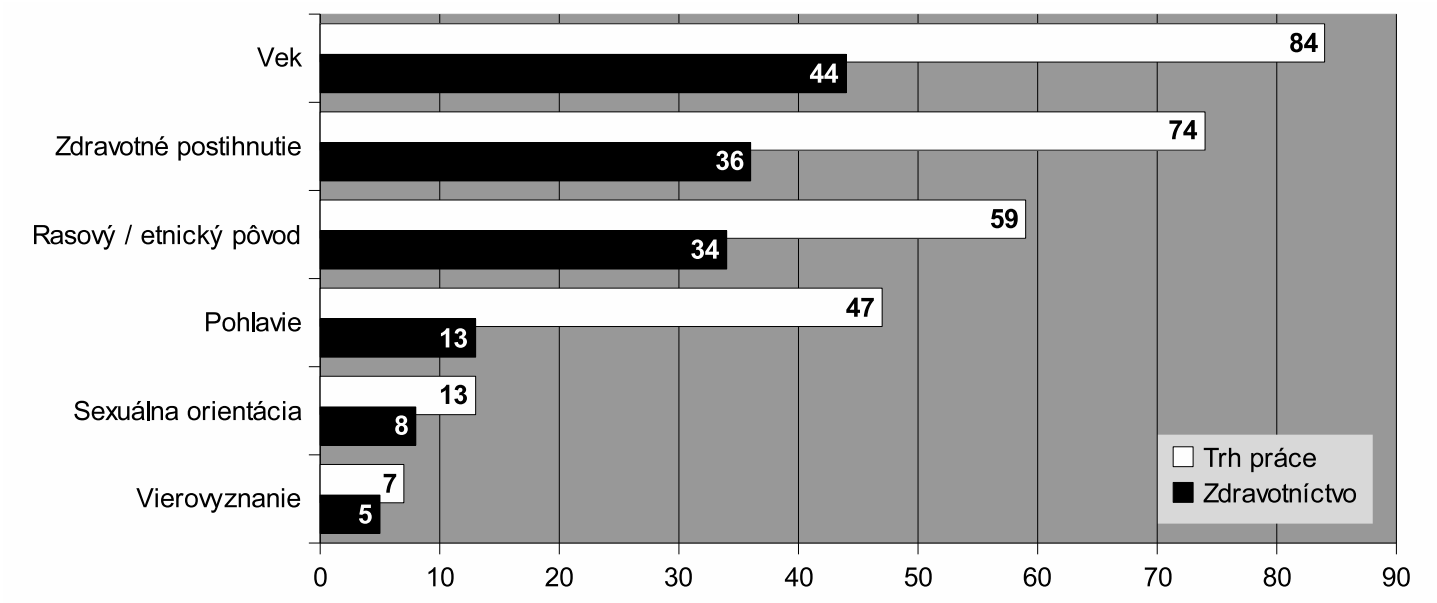
Poznámka: Respondenti a respondentky uvádzali najviac štyri odpovede.

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, máj 2008.

Až 79 % opýtaných považuje trh práce za priestor, v ktorom dochádza ku diskriminácii najčastejšie. Veľká miera súhlasu s tým, že sa v tejto oblasti vyskytuje diskriminácia najčastejšie, súvisí okrem iného aj s tým, že s trhom práce má skúsenosť väčšinová časť obyvateľov Slovenska. Podmienky trhu práce a fungovanie v tomto prostredí sú pre väčšinu obyvateľov Slovenska dôverné. Zároveň táto výpoveď odráža nielen praktické skúsenosti, ale aj skúsenosť z okolia, skúsenosť známych a podobne. Opýtaní respondenti a respondentky uviedli ako druhú najčastejšiu oblasť diskriminácie vzťah úradov a občanov (51 %). Táto výpoveď je pravdepodobne poňatá veľmi široko. Respondenti a respondentky totiž uvádzali v otvorenej otázke na to, kde pociťujú diskrimináciu najčastejšie pocit diskriminácie z nízkej vymožiteľnosti práva na súdoch, prejavovali aj nízku dôveru v právny štát vo všeobecnosti. Zdravotníctvo bolo tretím najčastejším prostredím, kde sa diskriminácia deje pre takmer polovicu opýtaných (45 %).

Lepší prienik do vnímania diskriminácie je však zrejmý, pokiaľ sa porovnáva vnímanie prostredí, kde sa diskriminácia deje s jednotlivými dôvodmi diskriminácie. Respondentov a respondentiek sme sa pýtali na to, aká častá je diskriminácia zo špecifických dôvodov v prostredí trhu práce a v prostredí zdravotníctva.

Graf 3: „Aká častá je diskriminácia na trhu práce a v zdravotníctve na základe nasledujúcich dôvodov?“

Poznámka: Uvedené je percento odpovedí „veľmi častá“ a „pomerne častá“.

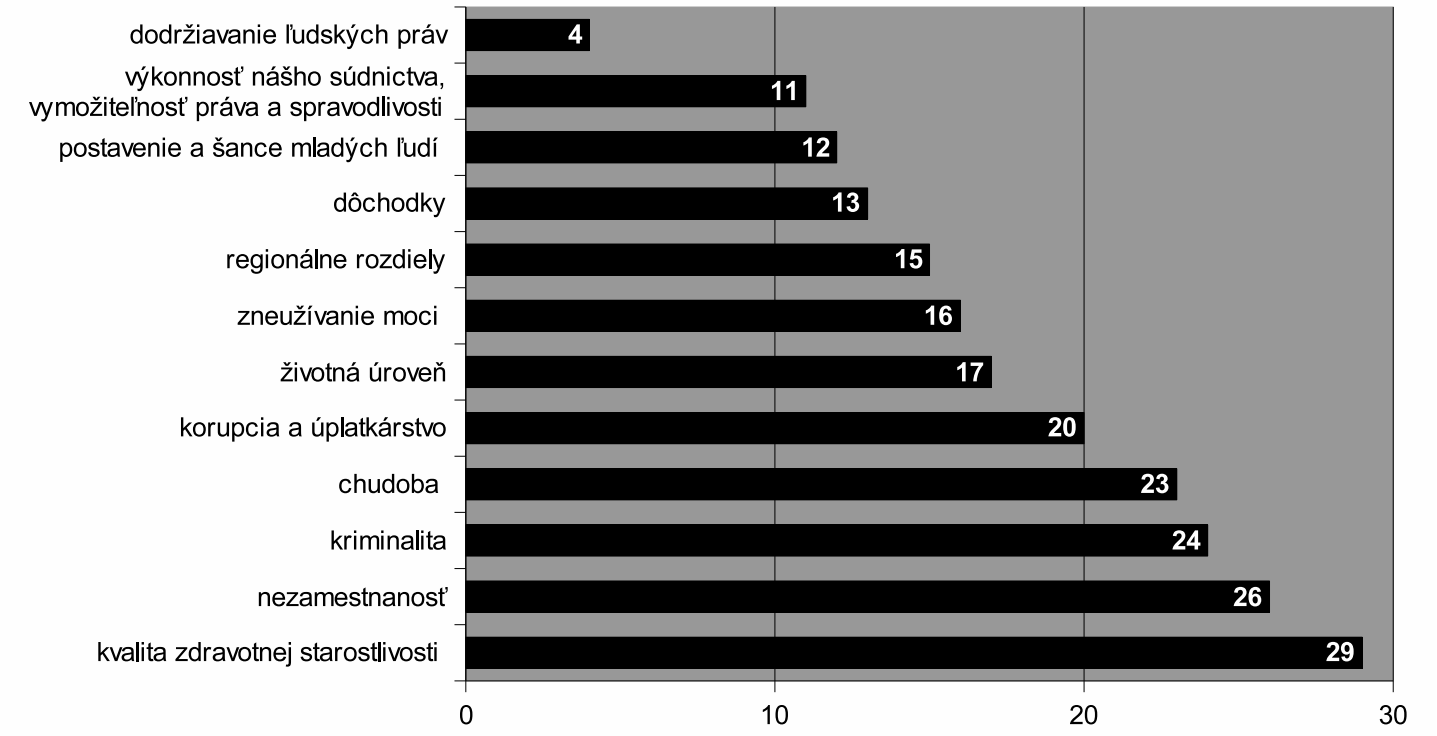
Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, máj 2008.

Podobne ako pri odpovediach na otvorenú otázku aj v tomto prípade respondenti a respondentky považovali vek ako najzávažnejší dôvod diskriminácie. Navyše diskriminácia z dôvodu veku na trhu práce je častá až podľa 84 % opýtaných. Vek je zároveň aj najčastejším dôvodom diskriminácie v prostredí zdravotníctva a pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti. Druhým najčastejším dôvodom diskriminácie je podľa opýtaných zdravotné postihnutie, pričom podiel odpovedí bol taktiež alarmujúci. Diskriminácia na trhu práce z dôvodu zdravotného postihnutia je javom častým až podľa 74 % opýtaných, v prostredí zdravotníctva to bolo 36 %. Rasový a etnický pôvod je tretím najčastejším dôvodom diskriminácie, pričom na trhu práce ho za častý považuje až takmer 60 % opýtaných, v prostredí zdravotníctva 34 %. Pohlavie ako dôvod diskriminácie respondenti a respondentky uvádzali až na štvrtej priečke. Pričom diskriminácia z tohto dôvodu je častá na trhu práce podľa 47 % opýtaných, v zdravotníctve podľa 12 %. Avšak je dôležité zdôrazniť, že diskriminácia je jav nesmierne zložitý a košatý. Častým javom je práve viacnásobná diskriminácia, keď dochádza ku synergickému efektu kumulácie znevýhodnení napríklad rodu a veku. Preto je v niektorých prípadoch veľmi zložité uviesť „hlavný dôvod“ diskriminácie, keďže pre diskrimináciu je kumulácia znevýhodnení typická.

5.1.3 Diskriminácia v kontexte najzávažnejších problémov spoločnosti

Pre získanie kontextuálneho pohľadu na vnímanie spoločenskej reality na Slovensku sme sa respondentov a respondentiek pýtali na to, čo považujú v súčasnosti na Slovensku za najzávažnejšie problémy. Respondenti a respondentky výskumu pri zoraďovaní rebríčka závažnosti vybraných spoločenských problémov umiestňovali dodržiavanie ľudských práv či otázky špecifického postavenia určitých skupín obyvateľstva na miesta s najnižšou závažnosťou. Jedným z dôvodov prečo je to tak, je skutočnosť, že iné problémy majú pre subjektívne prežívanie väčšiu rezonanciu a zároveň, že problematika diskriminácie a dodržiavania ľudských práv je vnímaná oddelene od ostatných dôležitejších problémov týkajúcich sa životnej úrovne a sociálnych istôt. Ukazuje sa, že tieto témy sa obyvateľom Slovenska so sociálnou situáciou či životnou úrovňou nekonotujú, naopak, spoločenské javy a problémy sú chápané nezávisle od diskriminácie, resp. ľudia vnímajú diskrimináciu ako špecifický oddelený problém bez priamych dosahov aj na ďalšie oblasti ich života.

Graf 4: „Ktoré tri problémy považujete za najzávažnejšie?“

Poznámka: Respondenti a respondentky mali možnosť výberu 3 odpovedí z 30 problémov.
Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, máj 2008.

Ako ukazuje Graf 4, respondenti a respondentky uvádzali ako najzávažnejšie otázky zdravotnej starostlivosti, sociálnych istôt a životnej úrovne. Z toho 29 % respondentov a respondentiek uviedlo ako najzávažnejší problém kvalitu zdravotnej starostlivosti. Pre správnu interpretáciu dát je potrebné poznamenať, že napríklad práve zdravotná starostlivosť je veľmi často vnímaná ako problematická najmä pre častý výskyt takých konaní, ktoré obyvatelia Slovenska vnímajú ako diskriminačné. Druhým najzávažnejším problémom podľa respondentov a respondentiek výskumu bola nezamestnanosť, ktorá patrí ku zdôrazňovaným spoločenským problémom dlhodobo, aj keď s mierne klesajúcou tendenciou. Podľa prieskumu považuje nezamestnanosť za závažný problém 26 % populácie, čo ho umiestňuje na rebríčku problémov na druhé miesto. Tretím najzávažnejším problémom Slovenska s 24 % podielom je podľa respondentov a respondentiek kriminalita a organizovaný zločin. Aj napriek relatívne vysokému číslu sa pocit vnútornej bezpečnosti obyvateľov Slovenska postupne zvyšuje (*Slovensko* 2007, 2008 :

240). Chudobu na Slovensku citlivo vníma až 23 % respondentov a respondentiek. Životná úroveň je kľúčovým problémom pre 17 % populácie.

Problémy späté s diskrimináciou, dodržiavaním ľudských práv, pozíciou menšín a znevýhodnených skupín sú považované za závažné v menšej miere. Dodržiavanie ľudských práv považujú za problematické iba 4 % respondentov a respondentiek, čo môže byť výsledkom jednak menšej citlivosti obyvateľov na tento problém v porovnaní s inými. Na druhej strane však problémy späté s dodržiavaním ľudských práv či s diskrimináciou môžu byť vo vedomí obyvateľov Slovenska skôr spájané s inými problémami, ako napríklad so spomínanou kvalitou zdravotnej starostlivosti. Zaujímavé ale je, že v posledných rokoch dochádza ku nárastu vnímania závažnosti problému intolerancie, agresívneho správania, rasizmu a xenofóbie (*Slovensko* 2007, 2008 : 240). Podľa májového výskumu IVO ich intenzívne vníma 9 % populácie, čo v porovnaní s predchádzajúcimi rokmi predstavuje nárast.

Tabuľka 3: Vnímanie extrémizmu, xenofóbie a rasizmu ako závažného spoločenského problému

	2005	2006	2007	2008
Xenofóbia, rasizmus, intolerancia, extrémizmus	5	4	7	9

Poznámka: Respondenti a respondentky mali možnosť výberu 3 odpovedí z 30 problémov.

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, 2005 – 2008.

5.1.4 Dodržiavanie ľudských práv – aktéri a občianska „sebaobrana"

Dôležitým prvkom vnímania diskriminácie a dodržiavania ľudských práv je aj to, do akej miery verejnosť pozná inštitúcie, ktoré by mali dbať na tieto oblasti, do akej miery sú vôbec tieto inštitúcie viditeľné a či majú občania dôveru v to, že sa ich kompetentné inštitúcie môžu v kritických situáciách zastať.

Vo výskume v máji 2008 opýtaní ako najdôležitejšie z hľadiska skutočného prínosu k dodržiavaniu ľudských práv na Slovensku hodnotili verejného ochrancu práv (ombudsmana) a Slovenské národné stredisko pre ľudské práva (33 %, resp. 32 %). Toto hodnotenie vyznieva podstatne priaznivejšie ako pred 2 rokmi vo výskume SNSĽSP. Vtedy iba 19 % respondentov a respondentiek v otvorenej otázke vedelo uviesť aspoň jednu inštitúciu, ktorá je na Slovensku zodpovedná za boj proti diskriminácii, 81 % takúto inštitúciu uviesť nevedelo (SNSĽP, november 2006). V uzavretej otázke, v ktorej boli uvedené konkrétne inštitúcie, sa slabé povedomie o Slovenskom národnom stredisku pre ľudské práva potvrdilo – takmer polovica respondentov a respondentiek o tomto pracovisku nikdy nepočula (SNSĽP, november 2006). Aktuálne priaznivé hodnotenie oboch inštitúcií, ktorým zo zákona vyplýva povinnosť sledovať dodržiavanie zásad rovnakého zaobchádzania, môže mať dve vysvetlenia: predovšetkým tým, že názov oboch bol uvedený a indikoval „ochranu práv", resp. „ľudské práva", vyvolávalo to v ľuďoch priaznivé asociácie. Druhým dôvodom môže byť objektívny posun v ich viditeľnosti a vnímaní za uplynulé obdobie.

Je pravda, že téma ľudských práv a ich ochrany sa stala oveľa prítomnejšou. Na druhej strane vidíme, že podiel odpovedí „nevie“ ostáva relatívne vysoký – 15 %, resp. 22 %. Navyše, ako ukážeme ďalej, iba celkom nízke percento ľudí by sa v prípade diskriminácie na tieto inštitúcie obrátilo.

Na tretej priečke sú a v podiele odpovedí jednoznačne pozitívny prínos k dodržiavaniu ľudských práv na Slovensku majú mimovládne organizácie, a to vo všeobecnosti, teda nielen ľudskoprávne; nasleduje vláda SR a medzinárodné inštitúcie – EÚ a OSN.

Najmenej dobrých hodnotení dostali súdy, politické strany a na celkom spodnej priečke sa – bez väčších prekvapení – umiestnili zamestnávatelia. V ich prípade najviac respondentov – 11 % – dokonca uviedlo odpoveď „majú negatívny vplyv na dodržiavanie ľudských práv, skôr ich porušujú alebo ohrozujú“.

Tabuľka 4: „Ohodnoťte nasledujúce inštitúcie z hľadiska ich skutočného prínosu k dodržiavaniu ľudských práv na Slovensku.“

	jednoznačne pozitívny prínos	slabý prínos	žiadny prínos	negatívny vplyv na dodržiavanie ĽP, skôr ich porušujú / ohrozujú	nevie
Úrad verejného ochrancu ľudských práv (ombudsman)	33	37	14	2	15
Slovenské národné stredisko pre ľudské práva	32	32	12	2	22
mimovládne organizácie	26	40	17	3	13
vláda SR	24	48	15	4	8
Európska komisia	24	38	16	3	19
Organizácia spojených národov	24	36	15	4	20
cirkvi	19	40	22	6	13
parlament (Národná rada SR)	17	45	22	7	9
miestne samosprávy	14	45	28	5	8
súdy	11	44	28	8	9
politické strany	9	47	27	8	8
zamestnávatelia	4	44	32	11	9

Poznámka: Graficky sú zvýraznené najzastúpenejšie odpovede po súčet minimálne 50 %.

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, 2008.

Scitlivovanie verejnosti v problematike ľudských práv a diskriminácie by malo obsahovať aj aktivizačnú zložku – posilnenie občianskej kompetentnosti – vedieť, kam sa obrátiť a pripravenosť konať. Skrátka, dôležitá je nielen znalosť práv, ale aj prekonávanie občianskej bezmocnosti pri ich presadzovaní, či už vo vzťahu k sebe, alebo k iným.

Respondenti a respondentky odpovedali na projektívnu otázku, čo by robili, ak by sa k nim nejaký štátny úradník alebo iný orgán verejnej správy zachoval nespravodlivo a mali by pocit, že sú diskriminovaní. Odpovede ukazujú, že stratégia „neurobiť nič“ je stále dosť rozšírená – táto odpoveď bola druhá najčastejšia (17 %). Bezmocnosť a bezradnosť častejšie pociťujú starší ľudia (vo veku nad 60 rokov až 26 %), občania so základným vzdelaním (21 %), ľudia inej ako slovenskej alebo maďarskej národnosti, čiže s veľkou pravdepodobnosťou Rómovia (až 28 %).

Najviac respondentov (24 %) si však predsa len zvolilo aktívny prístup – napísali by sťažnosť nadriadenému dotyčného štátneho úradníka. 15 % by išlo na daný úrad a trvalo by na uplatnení svojho práva, 11 % by informovalo o tejto nespravodlivosti médiá. Ďalšie odpovede boli pod 10 %.

Tabuľka 5: „Predstavte si situáciu, že by sa k Vám nejaký štátny úradník alebo iný orgán verejnej správy zachoval nespravodlivo a Vy by ste mali pocit, že ste diskriminovaný/diskriminovaná. Čo by ste urobili?“

napísal/a by som sťažnosť jeho nadriadenému	24
neurobil/a by som nič	17
išiel/išla by som na daný úrad a trval/a by som na uplatnení môjho práva	15
informoval/a by som o tejto nespravodlivosti médiá	11
obrátil/a by som sa na súd	8
obrátil/a by som sa na verejného ochrancu práv (ombudsmana)	7
obrátil/a by som sa na Slovenské národné stredisko pre ľudské práva	5
napísal/a by som sťažnosť prezidentovi alebo predsedovi vlády	3
obrátil/a by som sa na príslušnú mimovládnu organizáciu s prosbou o pomoc	2
iná odpoveď	3
nevie	6
politické strany	9
zamestnávatelia	4

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, 2008.

Tlak občanov na dodržiavanie práv a obrana proti diskriminácii je podmienkou reálneho uplatňovania existujúcej legislatívy. Výskum projektu Equal *Plus pre ženy 45+* realizovaný v auguste 2006 ukázal

značnú skepsu vo vzťahu obhajoby práv na pracovisku. Až 65 % žien uviedlo, že ženy vo veku 45+ neobhajujú dostatočne svoje práva v zamestnaní (Bútorová et al., 2008 : 224).

5.1.5 Tolerancia a intolerancia voči rôznym skupinám

Z hľadiska postavenia a životných šancí rôznych skupín je v kontexte dôležitých spoločenských problémov ako najpálčivejšia považovaná situácia mladých ľudí (12 %) a životné podmienky a šance starších ľudí (8 %). Avšak aj v tomto prípade platí, že problematická situácia starších ľudí môže byť súčasťou aj iného spoločenského problému, ako napríklad nezamestnanosti, postavenia žien, kvality zdravotnej starostlivosti či dôchodkov. Postavenie a šance žien považovalo za závažné 6 % respondentiek a respondentov. Životnú situáciu a postavenie ľudí s telesným postihnutím považujú za závažnú 4 % obyvateľov. Najmenej respondentov a respondentiek uviedlo za závažné postavenie náboženským menšín – iba pol percenta, čo je výsledkom náboženskej dominancie rímskokatolíckej cirkvi na Slovensku.

Tabuľka 6: „Ktoré tri problémy považujete za najzávažnejšie?“

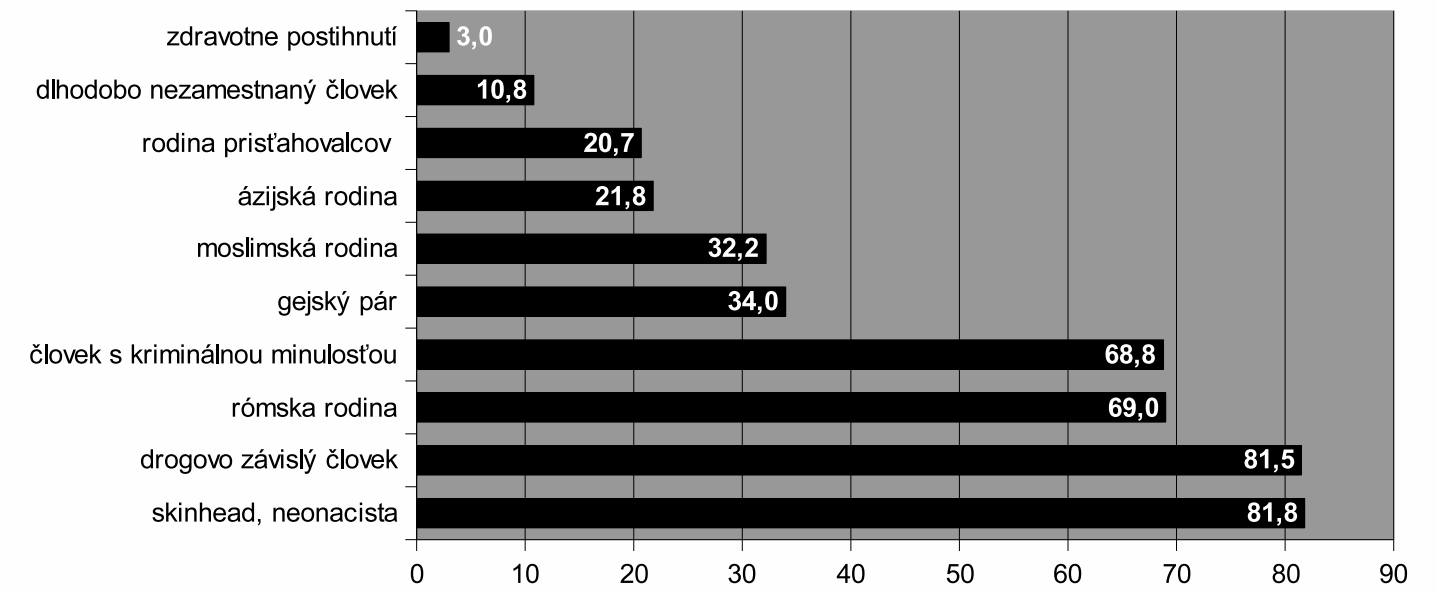
postavenie a životné šance mladých ľudí	12
ochrana práv zamestnancov súkromných firiem	9
intolerancia, agresívne správanie, rasizmus a xenofóbia	9
postavenie a šance starých ľudí	8
postavenie a šance žien	6
životné podmienky a životné šance obyvateľov rómskych osád	6
solidarita so sociálne slabšími	4
životné podmienky/postavenie a šance ľudí s telesným postihnutím	4
životné podmienky a šance príslušníkov maďarskej menšiny	2
postavenie a životné šance gejov a lesbických žien a iných ľudí s menšinovou sexuálnou orienitáciou (napr. bisexuálov a bisexuálok)	1
postavenie náboženských menšín	1
politické strany	9
zamestnávatelia	4

Poznámka: Respondenti a respondentky mali možnosť výberu 3 odpovedí z 30 problémov. V tabuľke sú použité vybrané problémy vo vzťahu k diskriminácii a dodržiavaniu ľudských práv.

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, 2008.

Ako ukázal predchádzajúci graf a tabuľka, vnímanie pozície životných šancí jednotlivých skupín obyvateľstva, ako aj znevýhodnených skupín v povedomí variuje. Existujú skupiny, ktoré sú z viacerých dôvodov (objektívnych či subjektívnych) považované za problematické či neželané a existuje voči nim sociálna dištancia. Sociálnu vzdialenosť respondentov a respondentiek voči vybraným skupinám sme zisťovali na základe prijatia príslušníka nejakej inej skupiny do svojej blízkosti. Zisťovanie postojov voči určitým skupinám je dôležité predovšetkým kvôli tomu, že existencia negatívnych predsudkov s diskriminačným správaním veľmi úzko súvisia a bývajú aj jeho spúšťačom[2].

Graf 5: „Ak by sa do Vášho susedstva nasťahovala nasledujúca skupina, kto by Vám prekážal?“

Poznámka: Respondenti a respondentky mali možnosť výberu viacerých skupín, ktoré by im prekážali.

Zdroj: IVO/KVSBK/COPART, máj 2008.

Najväčší odstup (Graf 5) prejavili respondenti a respondentky voči skupine skinheadov a neonacistov, keď takmer 82 % opýtaných vyjadrilo nesúhlas so životom v ich susedstve. Druhou skupinou s najväčším sociálnym dištancom (81,5 %) tvorili drogovo závislé osoby. Avšak už na tretej priečke sa objavila rómska rodina, ktorú za neželanú označilo 69 %, čo potvrdzuje pretrvávajúcu silnú mieru sociálneho odstupu

[2] Dáta o vzťahu k menšinám sú z výskumu „Občianstvo a participácia na Slovensku 2008“, ktorý sa realizoval v rámci projektu COPART Centrum Excelentnosti SAV pre výskum a rozvoj občianstva a participácie. Dáta sú použité so súhlasom hlavného riešiteľského pracoviska - Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV (KVSBK).

majority voči tejto skupine, ako aj silnú mieru stereotypizácie tejto skupiny. Na pretrvávajúcu vysokú mieru sociálnej dištancie voči Rómom upozorňujú viaceré empirické výskumy (IVO 2006, SNSLP 2006). Vyše tretina opýtaných prejavila sociálny dištanc voči gejským párom (34 %). Percepcia osôb s neheterosexuálnou orientáciou predstavuje špecifický problém, pričom vnímanie gejských a lesbických párov je odlišné. Relatívne vysoká miera sociálneho dištancu existuje aj voči skupine prisťahovalcov, keďže 21 % opýtaných ju považuje v susedstve za neželanú. Je teda zjavné, že v slovenskej spoločnosti pretrváva určitá uzavretosť voči inakosti, voči určitým odlišným skupinám, pričom charakter tejto uzavretosti sa môže líšiť, môže mať historické korene (voči skupine Rómov) alebo môže predstavovať problém úplne nového charakteru (odstup voči prisťahovalcom).

Percepciu vybraných skupín a vzťah majority voči nej sme skúmali aj z hľadiska toho, či voči nim má spoločnosť vychádzať ústretovo, resp. či im má pomáhať riešiť ich problémy. Pýtali sme sa preto respondentov a respondentiek na to, či považujú za správne, aby spoločnosť vybraným skupinám obyvateľstva pomáhala a aby vychádzala v ústrety uspokojovaniu ich špeciálnych potrieb. Aj v tomto prípade sa ukázali viaceré dôležité súvislosti s pretrvávaním negatívnych postojov voči určitým skupinám a s existenciou nepodložených negatívnych predsudkov, pričom tieto konotácie nemajú (alebo majú len veľmi malý) skúsenostný základ, napríklad skúsenosti s priamym kontaktom s pracovnými migrantmi z menej rozvinutých ekonomík.

Tabuľka 7: „Mala by spoločnosť týmto skupinám ľudí pomáhať riešiť ich problémy, respektíve im vychádzať v ústrety pri uspokojovaní ich špeciálnych potrieb?“

	Rozhodne áno + skôr áno	Rozhodne nie + skôr nie
ľudia s telesným postihnutím	97	3
chronicky chorí (cukrovka, ťažké alergie, astma, migréna, chronické bolesti a podobne)	96	3
starí ľudia	95	4
obete násilia, týrania	93	7
ľudia s mentálnym postihnutím	93	6
drogovo závislí	58	37
ľudia po výkone trestu	57	38
ťažkí alkoholici	56	39
prisťahovalci z ekonomicky menej vyspelých krajín	49	43
ľudia inej farby pleti	48	45
ľudia z rómskej komunity	45	51

lesbické ženy	21	68
gejovia	19	70
bisexuáli	16	71
ľudia praktizujúci u nás netradičné náboženstvo (moslimovia, budhisti, jehovisti a pod.)	14	75

Poznámka: Hodnoty predstavujú súčty odpovedí *rozhodne áno* + *skôr áno* a *rozhodne nie* + *skôr nie*. Zvyšok do 100 % predstavujú odpovede *neviem*.

Zdroj: IVO/KVSBK/COPART, máj 2008

Výskumné výsledky poukazujú na vysokú mieru citlivosti slovenskej spoločnosti voči skupinám so zdravotnými problémami, s telesným a mentálnym postihnutím, voči starším ľuďom, zároveň voči obetiam fyzického násilia. Relatívne vysoká miera citlivosti a solidarity sa objavuje aj voči skupinám drogovo závislých a ťažkých alkoholikov. V prípade rómskej komunity však prevažuje počet tých, ktorí sú proti pomoci spoločnosti tejto skupine, pričom súhlas vyjadrilo 45 % a nesúhlas 51 % opýtaných. Ku skupinám, ktorým by podľa opýtaných spoločnosť nemala poskytnúť pomocnú ruku, patrili bisexuáli (71 %), gejovia (69 %) a lesbické ženy (68 %). Aj v tomto kontexte sa ukazuje výrazná sociálna dištancia slovenskej spoločnosti voči neheterosexuálnym menšinám. Zároveň sa však ukazuje určité napätie vo vzťahoch voči neheterosexálnej skupine. Napäté vzťahy voči gejom uviedlo 38 % opýtaných, voči lesbickým ženám 34 %. Z hľadiska zložitých vzájomných vzťahov je postoj Slovákov najproblematickejší voči rómskej komunite, keďže až 80 % opýtaných označilo vzájomné vzťahy za problémové.

Tabuľka 8: „Existuje nejaké napätie či problémové vzťahy medzi ľuďmi patriacimi k týmto menšinám a väčšinou ostatných ľudí na Slovensku?“

	Rozhodne áno + skôr áno	Rozhodne nie + skôr nie
ľudia z rómskej komunity	80	16
drogovo závislí	76	18
ťažkí alkoholici	75	21
ľudia po výkone trestu	70	23
ľudia inej farby pleti	48	42
prisťahovalci z ekonomicky menej vyspelých krajín	46	43
gejovia	38	46
ľudia praktizujúci u nás netradičné náboženstvo (moslimovia, budhisti, jehovisti a pod.)	38	49
ľudia s mentálnym postihnutím	36	59

lesbické ženy	34	51
obete násilia, týrania	33	60
bisexuáli	32	50
starí ľudia	31	66
ľudia s telesným postihnutím	28	68
chronicky chorí (cukrovka, ťažké alergie, astma, migréna, chronické bolesti a podobne)	18	78

Poznámka: Hodnoty predstavujú súčty odpovedí *rozhodne áno* + *skôr áno* a *rozhodne nie* + *skôr nie*. Zvyšok do 100 % predstavujú odpovede *neviem*.

Zdroj: IVO/KVSBK/COPART, máj 2008.

Je pozoruhodné, že aj vzťahy s prisťahovalcami z ekonomicky menej vyspelých krajín boli označené za problematické, keďže ich označilo za problémové až 46 % opýtaných. A to aj napriek tomu, že Slovensko z hľadiska pracovnej migrácie z ekonomicky menej vyspelých krajín predstavuje skôr tranzitnú krajinu a zároveň vedie veľmi reštrikčnú azylovú politiku, čo výrazne prispieva k nízkej prítomnosti týchto skupín na Slovensku. Navyše až 66 % opýtaných potvrdilo, že takúto osobu vôbec nepoznajú, nemajú s ňou osobnú skúsenosť a neboli s ňou v priamom kontakte. Zároveň menej ako 1 % opýtaných má takúto osobu v najbližšom či rodinnom okruhu a iba 6 % takúto osobu pozná. Výskumné zistenia takto poukazujú na zvýšenú mieru stereotypizácie tejto skupiny.

Podobné výsledky sa ukázali aj v prípade ľudí z rómskej komunity, ľudí inej farby pleti či gejov. V prípade gejov iba 5 % ľudí takúto osobu má v najbližšom okruhu (respektíve vie o neheterosexálnej orientácii niekoho zo svojho blízkeho okolia) a 16 % takúto osobu pozná a stretáva sa s ňou. V prípade ľudí z rómskej komunity je to 5 : 31 a v prípade ľudí s inou farbou pleti je to 3 : 14. To znamená, že postoje voči týmto skupinám a názory na ne sú z veľkej časti tvorené na základe domnienok, stereotypov a bohužiaľ aj predsudkov.

Tabuľka 9: Príslušnosť k rôznym skupinám a kontakty s nimi

	mám ich v rodinnom alebo priateľskom okruhu	**osobne poznám a stretávam sa**	**vo vzdialenejšom okolí je taká osoba**	**nepoznám, nemám skúsenosť**
lesbické ženy	1	4	14	75
gejovia	5	16	29	47
bisexuáli	1	3	11	78

prisťahovalci z ekonomicky menej vyspelých krajín	1	6	24	66
ľudia z rómskej komunity	5	31	41	22
ľudia inej farby pleti	3	14	32	49

Poznámka: Zvyšok do 100 % predstavujú odpovede *neviem*.

Zdroj: IVO/KVSBK/COPART, máj 2008

Vyrovnávacie opatrenia

Vo vzťahu k vyrovnávacím opatreniam panujú vo verejnosti veľmi diferencované predstavy. Najväčšia afinita panuje vo vzťahu k podpore zamestnávania rodičov malých detí (42 % by ich považovala za úplne oprávnené a ďalších 46 % za skôr oprávnené). V miere súhlasných odpovedí nasledujú skupiny: ľudia s telesným postihnutím, starší ľudia a ľudia s mentálnym postihnutím. Vo vzťahu k nim je verejnosť väčšinovo naklonená súhlasiť s podpornými programami a opatreniami. Väčšinovú, i keď slabšiu podporu má aj systém kvót zabezpečujúci ženám vyššie zastúpenie v parlamente. Súhlas s podpornými opatreniami však prudko poklesne, keď príde na Rómov. Prípravu uchádzačov o štúdium z rómskych komunít na prijímacie pohovory za jednoznačne oprávnené opatrenie považuje len 13 % opýtaných a systém kvót zabezpečujúci Rómom vyššie zastúpenie v miestnych samosprávach iba 5 %. Do týchto postojov sa premieta nielen sociálny dištanc voči tejto menšine, ale aj rozšírené presvedčenie, že rôzne sociálne dávky sa prideľujú na etnickom a nie sociálnom princípe, ako aj rozšírený pocit, že „zvýhodňovaním“ menšinových skupín je znevýhodňovaná väčšina (Gyárfášová – Sekulová, 2008). Podobný fenomén sledujeme aj vo výsledkoch ďalšej projektívnej otázky (Tabuľka 11).

Tabuľka 10: „V našej spoločnosti žijú skupiny, ktoré majú sťažené postavenie a slabšie šance v spoločnosti. Do akej miery by ste pokladali za oprávnené nasledujúce opatrenia?“

	úplne oprávnené opatrenie	skôr oprávnené opatrenie	skôr neoprávnené opatrenie	úplne neoprávnené opatrenie
Podpora zamestnávania rodičov malých detí	42	46	7	2
Rôzne opatrenia zamestnávateľa, ktoré uľahčia prácu ľuďom s telesným postihnutím	34	53	8	1
Rôzne opatrenia zamestnávateľa, ktoré uľahčia prácu starším zamestnancom a zamestnankyniam	33	51	11	2
Podpora zamestnávania ľudí s mentálnym postihnutím	29	53	10	2

Systém kvót zabezpečujúci ženám vyššie zastúpenie v parlamente	23	46	19	5
Príprava uchádzačov o štúdium z rómskych komunít na prijímacie pohovory	13	46	25	10
Systém kvót zabezpečujúci Rómom vyššie zastúpenie v miestnych samosprávach	5	31	36	20

Poznámka: Zvyšok do 100 % predstavujú odpovede *neviem*.

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, 2008.

Tabuľka 11: „Predstavte si, že by ste mali možnosť rozhodovať o rozpočte Vašej obce či mesta a mohli by ste rozdeliť 100 000 korún medzi nasledujúce priority. Máte teda k dispozícii 100 000 korún pre nasledujúcich desať oblastí – môžete dať všetky peniaze pre jednu oblasť alebo ich rozdeliť medzi viacero oblastí. Ako by ste ich rozdelili?“

výstavba bytov pre sociálne slabšie rodiny	78
zriadenie denného sanatória pre starších ľudí s poruchami pamäti (Alzheimerova choroba a pod.), ktorí sa nedokážu o seba postarať	75
vybudovanie športoviska	64
projekt zveľadenia životného prostredia	64
výstavba bezbariérových chodníkov a prístupu do obchodov a kultúrnych zariadení	63
podpora materského centra	63
investičné impulzy pre nádejného investora, ktorý by zriadil pracovné miesta	59
zriadenie a vybavenie chránených dielní	54
zriadenie protialkoholickej záchytnej stanice	33
platenie rómskych asistentov/asistentiek	26

Poznámka: V tabuľke je uvedené % respondentov, ktorí by dali aspoň nejakú finančnú čiastku.

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, 2008.

5.1.6 Závery

Empirický výskum Inštitútu pre verejné otázky potvrdil, že diskriminácia je javom pre spoločnosť závažným, pričom subjektívny pocit diskriminácie zažíva 17 % populácie. Aj napriek tomu, že pojem diskriminácia nie je nový, značná časť populácie mu nerozumie a má tendenciu diskrimináciu chápať v širokom zmysle ako nespravodlivosť všeobecne.

Obyvatelia Slovenska považujú za najdôležitejšie spomedzi ľudských práv právo na zdravotnú starostlivosť (86 %), právo na sociálnu istotu (77 %), právo na osobnú bezpečnosť (76 %) a právo na rovnosť pred zákonom. Tieto práva sa však paradoxne rešpektujú priemerne, resp. podpriemerne. Stopercentne rešpektované sú právo voliť a byť volený (58 %), sloboda náboženského vyznania a viery (37 %) a právo na vzdelanie (35 %).

Diskriminácia a dodržiavanie ľudských práv patria v rebríčku spoločenských problémov v percepcii verejnosti na nižšie priečky. Najzávažnejšie problémy sú otázky zdravotnej starostlivosti, sociálnych istôt a životnej úrovne.

Ukazuje sa, že diskriminácia a ľudské práva sa obyvateľom Slovenska so sociálnou situáciou či životnou úrovňou nekonotujú. Naopak, spoločenské javy a problémy diskriminácie sú chápané oddelene, resp. ľudia vnímajú diskrimináciu ako špecifický oddelený problém bez priamych dosahov aj na ďalšie oblasti ich života.

Z hľadiska prostredí, kde sa diskriminácia deje, je podľa respondentov a respondentiek kľúčový trh práce, ktorý za najdôležitejší označilo až 79 % opýtaných. V prípade veku ako dôvodu pre diskriminačné konanie je trh práce ešte kľúčovejší, keďže tam sa diskriminácia z dôvodu veku deje až podľa 84 % opýtaných. Závažný je aj pre skupinu občanov so zdravotným postihnutím, keďže z tohto dôvodu sa tam deje diskriminácia až podľa 74 % opýtaných. Ľudia inej etnicity či farby pleti tam zažívajú diskrimináciu až podľa 68 % opýtaných.

Až 17 % opýtaných volí pri pocite diskriminácie orgánmi verejnej správy voľbu nič neurobiť, pričom bezmocnosť a bezradnosť častejšie pociťujú starší ľudia (vo veku nad 60 rokov až 26 %), ľudia so základným vzdelaním (21 %) a ľudia inej ako slovenskej alebo maďarskej národnosti, teda pravdepodobne Rómovia (až 28 %).

Väčšinová populácia cíti sociálny odstup voči viacerým skupinám obyvateľstva na základe domnienok, predpokladov a stereotypov. Príkladom je skupina migrantov z menej rozvinutých ekonomík, pričom nikoho takého nepozná až 66 % opýtaných, iba 7 % niekoho takého pozná a napriek tomu až 43 % opýtaných považuje tieto vzťahy za problémové.

Z hľadiska prínosu verejných inštitúcií k lepšiemu dodržiavaniu ľudských práv je najlepšie vnímaný Úrad verejného ochrancu ľudských práv (33 %) a Slovenské národné stredisko pre ľudské práva (32 %), čo však môže súvisieť s faktom, že názvy týchto inštitúcií priamo indikujú a asociujú ich aktivity.

Použitá literatúra:

1 Bútorová, Z. (Ed.): *On a ona na Slovensku: zaostrené na rod a vek*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 2008.

2 Empirické údaje zo sociologického výskumu IVO. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, september 2005.

3 Empirické údaje zo sociologického výskumu IVO. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, august 2006.

4 Empirické údaje zo sociologického výskumu IVO. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, máj 2008.

5 Fredman, S.: *Antidiskriminační právo.* Praha, Multikulturní centrum Praha, 2007.

6 Gyárfášová, O. – Sekulová, M: *Vieme, čo je diskriminácia?* Výskumná správa z projektu. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 2008.

7 Gyárfášová, O. – Sekulová, M: *Nezamestnanosť a diskriminácia*. Výskumná správa z projektu. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 2007.

8 Gyárfášová, O. – Bútorová, Z: Verejná mienka. In: Kollár, M. – Mesežnikov, G. – Bútora, M. (eds.): *Slovensko 2007. Súhrnná správa o stave spoločnosti.* Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 2008.

9 *Terénny výskum dodržiavania zásady rovnakého zaobchádzania pri vzniku a skončení pracovnoprávneho vzťahu vybraných kategórií obyvateľov*. Záverečná správa projektu. Slovenské národné stredisko pre ľudské práva, Bratislava, 2006.

10 *Terénny výskum vnímania ľudských práv a zásady rovnakého zaobchádzania u dospelej populácie SR*. Záverečná správa projektu. Slovenské národné stredisko pre ľudské práva, Bratislava, 2007.